УДК 27(4):172.4-047.82
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.9

Ворон Олена Петрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії
Рівненського державного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0002-5418-5296
olenavoron.1@gmail.com

Ворон Оксана Петрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Рівненського державного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0002-8313-8392
voron.oksana@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ВІЙНИ ТА МИРУ В ЗАХІДНОМУ ХРИСТИЯНСТВІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми війни та миру в західному християнстві. Автори ставили за мету дослідження виявити особливості інтерпретації проблеми війни і миру в західному християнстві. Зокрема, простежити формування концепції «справедливої війни» та розуміння дефініції «миру» у вченні Католицької церкви.

Аналіз католицької соціальної доктрини дав змогу сформувати основні характеристики категорій «війна» і «мир» в християнській інтерпретації. Автори детально зупиняються на розгляді концепції «справедливої війни», визначають умови її ведення, особливості та критерії.

Досліджено трансформацію змісту ідеї справедливої війни в історичному екскурсі. На основі аналізу праць найвідоміших теологів епохи Середньовіччя авторам вдалося простежити становлення теорії «справедливої війни».

Доведено, що теорія «справедливої війни» у християнській доктрині базується на ідеї, що війна може бути виправданою лише за певних умов, серед яких, зокрема, захист від агресії або запобігання більшій шкоді. Важливим моментом є те, що справедлива війна – це завжди оборонна війна.

Обґрунтовано, що сутність справедливої війни залежить не лише від розуміння сутності війни, а й від розуміння самого поняття «справедливість».

Окреслено основні критерії справедливої війни. Серед яких: справедливий початок війни, справедливе ведення війни, справедливе закінчення війни. Зроблено висновок, що концепція «справедливої війни» стає основою, на якій розвивається теологічне розуміння таких важливих категорій, як «війна» і «мир».

Підсумовано, що проблема війни і миру займає вагоме місце в католицькому соціальному вченні. Нові виклики часу змусили християнських теологів максимально сфокусуватися на цих питаннях і розширити їх розуміння. Наголошено на збереженні у християнській доктрині положення, що війна не може бути засобом відновлення порушених прав чи знаряддям справедливості.

Ключові слова: християнство, католицизм, війна, мир, справедлива війна.

Voron Olena,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World History
Rivne State Humanitarian University
orcid.org/0000-0002-5418-5296
olenavoron.1@gmail.com

Voron Oksana,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Rivne State Humanitarian University
orcid.org/0000-0002-8313-8392
voron.oksana@gmail.com

THE CONCEPT OF WAR AND PEACE IN WESTERN CHRISTIANITY

The article is devoted to the study of the problem of war and peace in Western Christianity. The analysis of Catholic social doctrine allowed to form the main characteristics of the categories of "war" and "peace" in the Christian interpretation.

The authors dwell in detail on the concept of a "just war". They determine the conditions for its conduct, features and criteria. Based on the analysis of the works of theologians of the Middle Ages, the authors managed to trace the formation of the theory of a "just war". The transformation of the content of the idea of a just war in a historical excursion is investigated. It has been proven that the theory of "just war" in Christian doctrine is based on the idea that war can be justified only under certain conditions. Among them, defense against aggression or prevention of greater harm. An important point is that a "just war" is always a defensive war.

It is substantiated that the essence of a "just war" depends not only on understanding the essence of war, but also on understanding the concept of justice. The authors have identified the main criteria for a just war: a just beginning of war, a just conduct of war, a just end of war. It is concluded that the concept of a "just war" becomes the basis on which the theological understanding of such important categories as "war" and "peace" develops.

It is revealed that the just war in Catholic social doctrine is considered defensive. It is emphasized that the social teaching of Catholics does not justify war. Theologians call for the use of all available means to prevent or end war. It is noted that the concept of "just war" is not a positive concept. It is concluded that war is an evil and a defeat of peace. However, in some cases, war is considered in Western Christianity as a lesser and necessary evil. It is emphasized that Western Christian doctrine focuses on the spread and establishment of peace. It is emphasized that the provisions of the concept of just war are consistent with the ideas of justice, humanity and protection of individual rights.

Key words: Christianity, Catholicism, war, peace, just war.

Вступ. Практично завжди війна була невід'ємним елементом історії людства. Складно назвати період, у якому не фіксувалося збройного протистояння чи відкритої військової агресії. Тому закономірно, що питання війни і миру стали предметом міркувань і дискусій не лише серед істориків та філософів, але й теологів, посівши згодом значуще місце в соціальному вченні Церкви. Зокрема, концепція «справедливої війни», що в подальшому знаходить своє місце в католицизмі, стає основою, на якій розвивається богословське розуміння таких важливих категорій, як «війна» і «мир». Сьогодні, в умовах російсько-української війни, ці дефініції набули особливої уваги й актуальності. Разом із тим вивчення означеної нами теми дослідження сприятиме глибшому розумінню сутності понять «війна» і «мир» у соціальному вченні християнства. Хоча проблема війни і миру неодноразово була об'єктом дослідження українських науковців, все ж таки є потреба цю тему доповнити, опираючись передусім на соціальну доктрину католицизму.

Мета статті полягає у виявленні особливостей інтерпретації проблеми війни і миру в західному християнстві.

Завдання – простежити формування концепції «справедлива війна» та розуміння дефініції «миру» у вченні Католицької церкви.

Аналізуючи історіографію нашого дослідження, слід зауважити, що проблема війни і миру в християнстві неодноразово порушувалася такими дослідниками, як Коханчук Р. (2004), Моісеєнко Л. (2018), Панафідін І. (2014). Основу джерельної бази дослідження становлять праці Аврелія Августина і Томи Аквінського, які розмірковували над ідеєю справедливої війни, а також питанням відданості та служіння Батьківщині. Значні напрацювання маємо і в офіційних документах Католицької церкви, присвячених проблемі збереження миру в світі.

Проблема війни і миру, що неодноразово порушувалася й обговорювалась філософами, політичними та релігійними лідерами чи військовими стратегами, є надзвичайно складною і суперечливою. У XXI столітті війна фундаментально видозмінилася, набувши суттєвих соціально-політичних і військово-технічних трансформацій. Незмінним залишилось, напевно, лише прагнення учасників військових операцій легалізувати право на ведення війни, що підводить нас до необхідності розгляду концепції «справедлива війна» та її еволюції у західному християнстві.

Вагомий внесок у розробку концепції «справедливої війни» робить Амвросій Медіоланський, вважаючи справедливою війною лише ту, що сприяє встановленню миру й ведеться заради порятунку батьківщини. Виправдовує теолог і ту війну, яка відновлює порушену справедливість.

У подальшому до цієї проблеми звертається Аврелій Августин. Християнський «апологет війни» був переконаний, що «несправедливість супротивника змушує мудрого вести справедливі війни». Тому через необхідність уникнути лиха виникає природна потреба захистити себе (Августин, 2012, с. 333–334). Закладаючи базові уявлення про справедливу війну теолог визначає умови, за яких війна є справедливою: її має вести легітимна влада, вона повинна спрямовуватися суто на захист держави та її народу, і, що важливо, війна – це завжди крайній засіб вирішення конфлікту. Окрім того, справедливість війни не звільняє її учасників від обов'язку гідної поведінки і не дозволяє вдаватися до невиправданого насильства (Августин, 2021, с. 21).

Варто зауважити, що Блаженний Августин змінив погляди християн на природу війни. У творах християнського теолога простежується, з одного боку, неприйняття несправедливої війни, а з іншого – визнання справедливої війни. Таку ідеологію Ж. Флорі називає «ідеологією меча», згідно з якою війна буває справедливою і християнин може без докорів сумління брати в ній участь. Цей підхід чітко розмежовує функції у суспільстві: «Одним належить боротися молитвою проти демонів, тоді як інші борються зі зброєю в руках проти варварів (Панафідін, 2014, с. 97)».

Хоча Августин у своїх творах неодноразово порушує етичні аспекти війни, її статус і причини, йому все ж таки не вдалося розробити чіткої теорії справедливої війни. Однак запропонований середньовічним теологом підхід став головним орієнтиром у морально-теологічній оцінці війни, який згодом доповнив Тома Аквінський. Саме у його вченні християнське розуміння справедливої війни набуло систематизованого вигляду.

Спираючись на вчення Августина, Тома Аквінський визначив критерії справедливої війни. Першим важливим критерієм є те, що війна повинна бути оголошена суверенною владою. Тільки правитель несе остаточну відповідальність за сприяння суспільному благу, і тому лише він може законно оголошувати війну. Другий критерій справедливої війни – вагома причина. Це означає, що один народ може законно напасти на інший лише через «провину», яку вчинив народ-винуватець. Також один народ може законно покарати інший, якщо правопорушник відмовляється виправити свою вину або якщо не в змозі відновити те, що він «зловмисно захопив». І останнім критерієм є правильний намір. Він випливає з того, що метою ведення війни має бути придушення зла та сприяння спільному благу (Thomas Aquinas, p. 112–113). Тома Аквінський підкреслював – правильний намір ніколи не повинен містити «бажання домінувати», «заподіяти людям біль» або жадати «жорстокої помсти». Таким чином, ми розуміємо, що теорія «справедливої війни» в отців церкви епохи Середньовіччя ґрунтується на ідеї, що війна може бути виправданою лише за певних умов. Серед яких, наприклад, захист від агресії чи запобігання більшій шкоді. Важливим моментом є і те, що справедлива війна – це завжди оборонна війна.

Аналізуючи розвиток богословської думки щодо трактування війни, варто пам'ятати, що вона базується передусім на священному джерелі християн. У Святому Письмі, зокрема Старому Заповіті, зазначено, що Бог підтримує тих, хто виходить на боротьбу з ворогом: «Коли ти вийдеш на війну проти твого ворога та побачиш коней на колісниці, і більше народу ніж в тебе, не бійся їх, бо Господь із тобою… Господь, Бог ваш, йде з вами, щоб битися за вас з ворогами вашими та врятувати вас» (Біблія, 2007, Втор. 20, 1–4).

Співзвучні міркування зустрічаємо також у Компендіумі соціальної доктрини.

Засуджуючи жорстокість війни, соціальне вчення РКЦ вимагає нового підходу до неї. Католицькі теологи переконані, що неможливо війну розглядати як знаряддя справедливості: «Війна – це «лихо», вона ніколи не може сприяти розв'язанню проблем між народами… війна «ніколи не слугувала і ніколи не слугуватиме» цьому, оскільки породжує нові і складніші конфлікти» (Компендіум, 2008, с. 303–304).

Достатньо чітко прописані в офіційному документі церкви умови, за яких дозволяється використовувати зброю та наносити удар супротивникові. Так, використання сили вважається законним, якщо: «шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути (Компендіум, 2008, с. 305). Окрім того, Церква наголошує на праві та зобов'язанні керівників держави, на яку було здійснено напад, захищати свою країну, зокрема, із застосуванням зброї.

Вагоме значення в католицькій доктрині приділяється проблемі миру, що розглядається як цінність і загальний обов'язок людства. Його розбудова й утвердження тісно пов'язані із захистом прав людини. Це основа для цілісного розвитку як окремих осіб, так і народів чи націй. Отже, миру загрожує небезпека, якщо людина не отримує того, що їй належить, коли її гідність не поважають і коли громадське життя не спрямовано до спільного блага (Компендіум, 2008, с. 302). Папа Павло VI навіть започаткував Всесвітні дні миру (перший день календарного року). Щорічні папські послання з нагоди цього дня досі є невід'ємним джерелом наповнення соціальної доктрини Церкви.

Варто зауважити, що впродовж XX століття концепція «справедливої війни» зазнає суттєвих трансформацій. Основні зміни, зокрема, пов'язані з діяльністю папи Івана XXIII, котрий в енцикліці «Мир на землі» (Pacem in terris, 1962) наголошував, що в атомну епоху безглуздо вважати війну засобом відновлення порушених прав. У цьому соціальному документі Церкви понтифік підкреслює, що справедливість наполегливо потребує, щоб було припинено гонитву озброєнь, щоб засоби ведення війни було скрізь і водночас скорочено і, нарешті, щоб усі одностайно проголосили роззброєння під дієвим взаємним контролем. Розуміючи складність поставленої задачі, папа Іван XXIII закликає: «…жодній нації не вільно робити нічого, що несправедливо утискало б інші нації або невиправдано стояло б на заваді їхнім інтересам» (Соціальні документи, 2020, с. 189). Марними (особливо яскраво це помітно в умовах російсько-української війни) виявилися також сподівання глави Римо-католицької церкви, пов'язані зі створеною 1945 року Організацією Об'єднаних націй (ООН). На цю міжнародну організацію папа покладав надію дієво захищати права людської особи, права, які безпосередньо випливають із гідності людини. В енцикліці зазначається: «найперше завдання ООН – берегти і зміцнювати мир між народами, а також плекати і підтримувати дружні стосунки між ними, що спираються на засади рівності, взаємоповаги і взаємодопомоги у всіх царинах людської діяльності» (Соціальні документи, 2020, с. 193).

Проблемі війни та миру присвячена увага також в документах II Ватиканського собору (душпастирська конституція «Про церкву в сучасному світі»). Усвідомлюючи перманентність військових дій, католицькі теологи продовжують відстоювати право людини на захист. Вони переконані, що доки існуватиме загроза війни, не можна відмовити урядам у праві на законну оборону. Особливо тоді, коли всі засоби мирних переговорів вичерпані. У документі наголошується: «…на правителів держав і на інших людей, які несуть відповідальність за державні справи, покладається обов'язок захищати безпеку дорученим їм народів» (Документи, 2014, с. 403).

Уточнення маємо у II Ватиканському соборі щодо мети військових операцій. Бо одна справа, підкреслено документом, вести воєнні дії для того, щоб справедливо обороняти свій народ, і зовсім інша – мати бажання поневолоти інші народи. Важливим є і те, що невідворотність війни, все ж не позбавляє обов'язку вести її за правилами. Як заявлено в душпастирській конституції, «не все дозволено, втягнутим у неї сторонам». Проте однозначними є міркування католицьких теологів щодо ролі захисників держави. Їх церква проголошує «слугами безпеки та свободи народів».

Наголошує ІІ Ватиканський собор і те, що мир – це не просто відсутність війни чи стабільна рівновага між ворогуючими сторонами. Немає він також властивості утверджуватись назавжди, його потрібно постійно здобувати і творити. У душпастирській конституції «Про церкву в сучасному світі» зазначено: «не зводиться мир лише до встановлення рівноваги між воюючими силами і не виникає з деспотичного панування… Мир – це плід порядку, який втілювати у життя повинні люди, а також плід любові, яка перевершує все, що може дати справедливість» (Документи, 2014, с. 401).

Окрема увага ІІ Ватиканського собору зосереджена на засобах стримування або запобігання військових операцій. Ідеться передусім про так звану політику гонки озброєнь, що жодним чином не розглядається Церквою як надійний та ефективний спосіб запобігання війни чи тривалого збереження миру. Така політика рівноваги сил, ідеться в постановах, не здатна усунути причину війни, а, навпаки, потенційно створює загрозу поступового загострення: «Гонка озброєнь є одним з найтяжчих лих для людства і завдає нестерпної шкоди бідним. Треба надзвичайно остерігатися того, щоб ця гонка, якщо вона триватиме й далі, не призвела до всіх тих згубних зіткнень, засоби для яких вона вже готує» (Документи, 2014, с. 405).

У Катехизмі Католицької церкви застосування військової сили визнається допустимим лише в разі крайньої необхідності як засіб дозволеного самозахисту. При цьому підкреслюється, що з огляду на сучасні руйнівні методи та способи ведення війни умов для справедливого її початку практично не існує. Не може війна вважатись і способом вирішення конфліктних питань. «Війна, йдеться у Катехизмі, стає страшною загрозою для людства через небезпеку застосування новітньої зброї масового знищення, що може призвести до знищення життя на землі» (Катехизм, 2012, с. 295). Досягнення миру, переконані теологи, це боротьба за життя. І основними загрозами для нього (причинами війни) є несправедливість, заздрість, підозрілість і гординя.

Логічного завершення концепція «справедливої війни» в римській християнській традиції отримує у пасторальній спадщині Івана Павла ІІ. Папа миру, як його часто називали, завжди був переконаний у тому, що війна – це не лише «крах будь-якого справжнього гуманізму», але й поразка для людства». Неприйнятною для нього була і доктрина превентивної війни.

Разом із тим понтифік наголошував на важливості збільшення кількості військових, які служать у міжнародних силах, здійснюючи гуманітарні чи миротворчі місії ООН. Він був переконаний у тому, що світові держави не можуть залишатися осторонь і бути байдужими до країн, які зазнають агресії та військового втручання. Принцип національного суверенітету не може виправдати невтручання, коли потрібно захистити невинні жертви, наголошував Іван Павло ІІ. Тоді «конкретні заходи, спрямовані на роззброєння агресора, не лише законні, а й обов'язкові» (Послання, 2000, с. 1).

Формуючи концепцію «справедливої оборони», понтифік переконаний, що війна онтологічно не може бути справедливою, утім така постановка питання досі викликає чимало дискусій та міркувань. Наприклад, відомий сучасний дослідник Дж. Вайґель зауважує, що твердження про неможливість ведення справедливої війни є доволі небезпечним. Воно небезпечне як з богословської позиції, оскільки спосіб мислення про справедливу війну ґрунтується на природному моральному законі, так і з пасторального погляду, оскільки стверджувати, що сьогодні не може бути справедливої війни – це ще один спосіб сказати, що сучасна війна за своєю суттю є злом. Усе це, на думку вченого, накладає тягар сумління і навіть здатне деморалізувати практикуючих католиків, що перебувають у збройних силах. Джордж Вайґель також зазначає, що заперечення можливості справедливої війни змушує релігійних лідерів виглядати непослідовними, коли, з одного боку, вони хвалять військовослужбовців за їхній патріотизм і самопожертву, а з іншого боку, заявляють про неможливість справедливої війни (Why Just War, 2024, p. 2).

Висновки. Отже, проблема війни та миру посідає вагоме місце в соціальному вченні Римо-католицької церкви. Упродовж всієї історії західного християнства ці питання перманентно порушувались у католицькій доктрині. Починаючи з епохи Середньовіччя і завершуючи XX–XXI ст., концепція війни та миру набула суттєвих трансформацій. Нові виклики часу змусили християнських теологів

максимально сфокусуватися на цих питаннях та розширити їх розуміння. Відстоюючи право держави та народу на захист від військової агресії, християнська доктрина не відмовилася від принципу, що війна не може бути засобом відновлення порушених прав. Незмінним лишилось переконання і в тому, що війну не можна розглядати як знаряддя справедливості.

Список використаних джерел:

Августин, Аврелій (2012–2013): в 6 томах. Т. 3–4. Про Місто Боже. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП. 600 с.

Августин Блаженний (2021). Сповідь. Львів: Свічадо. 356 с.

Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту (2007). Київ: Видавничий відділ УПЦ КП. 1416 с.

Гоголь, В., Деркач, В. (2022). Війна та мир в ретроспективі католицького віровчення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, випуск 44, 19–26.

Документи Другого Ватиканського Собору (1962–1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі. (2014). Львів: Свічадо. 608 с.

Катехизм УГКЦ: Христос – наша Пасха (2012). Львів: Свічадо. 344 с.

Компендіум соціальної доктрини церкви (2008). Київ: Кайрос. 549 с.

Коханчук, Р. (2004). Становлення концепції «справедливої війни» в католицизмі. *Людина і світ,* № 1, 10–15.

Моісеєнко, Л. (2018). Проблеми війни та миру в трактуванні християнських конфесій. *Історія релігій в Україні: наук. Щорічник,* вип. 28, ч. ІІ, 545–565.

О'Донован, О. (2024). Справедлива війна. Львів: Свічадо. 228 с.

Панафідін, І. (2014). Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аспект): дис. ... канд. філос. наук. Кривий Ріг. 200 с.

Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 2000. URL: https://www.vatican.va/content/en.

Соціальні документи Церкви: енцикліки, радіозвернення, апостольське послання (1891–2015). (2020). Львів: Свічадо. 616 с.

Thomas Aquinas, Summa Theologica. URL: https://www.ccel.org/ ccel/a/aquinas/summa/cache/summa.

Why Just War Theory Always Matters. URL: https://www.firstthings.com/ webexclusives/2024/07/why-just-war-theory-always-matters.

References:

Avhustyn, Avrelii (2012–2013): v 6 tomakh. T. 3–4. Pro Misto Bozhe [About the City of God]. Kyiv: Vydavnychyi viddil UPTs KP. 600 p. [in Ukrainian].

Avhustyn Blazhennyi (2021). Spovid [Confession]. Lviv: Svichado. 356 p. [in Ukrainian].

Bibliia. Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu (2007). [The Bible. The books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments] Kyiv: Vydavnychyi viddil UPTs KP. 1416 p. [in Ukrainian].

Hohol, V., Derkach, V. (2022). Viina ta myr v retrospektyvi katolytskoho virovchennia [War and peace in the retrospective of Catholic doctrine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu.* Seriia filos.-politoloh. studii, vypusk 44, 19–26 [in Ukrainian]

Dokumenty Druhoho Vatykanskoho Soboru (1962–1965): Konstytutsii, dekrety, deklaratsii. Komentari (2014). [Documents of the Second Vatican Council] Lviv: Svichado. 608 p. [in Ukrainian].

Katekhyzm UHKTs: Khrystos – nasha Paskha (2012). [Catechism: Christ is our Passover] Lviv: Svichado. 344 p. [in Ukrainian].

Kompendium sotsialnoi doktryny tserkvy (2008). [Compendium of the Social Doctrine of the Church]. Kyiv: Kairos. 549 p. [in Ukrainian].

Kokhanchuk, R. (2004). Stanovlennia kontseptsii "spravedlyvoi viiny" v katolytsyzmi [The emergence of the concept of "just war" in Catholicism]. Liudyna i svit, 1, 10–15 [in Ukrainian].

Moiseienko, L. (2018). Problemy viiny ta myru v traktuvanni khrystyianskykh konfesii [Problems of war and peace in the interpretation of Christian denominations]. Istoriia relihii v Ukraini: nauk. Shchorichnyk, 28, II, 545–565 [in Ukrainian].

O'Donovan, O. (2024). Spravedlyva viina [Just War]. Lviv: Svichado. 228 p. [in Ukrainian].

Panafidin, I. (2014). Evoliutsiia idei spravedlyvoi viiny v konteksti teorii vichnoho myru (sotsialno-filosofskyi aspekt [The evolution of the idea of a just war in the context of the theory of eternal peace (socio-philosophical aspect)]: dys. ... kand. filos. nauk. Kryvyi Rih. 200 p. [in Ukrainian].

Poslannia z nahody Vsesvitnoho dnia myru 2000. [Message on the occasion of the World Day of Peace 2000] Retrieved from: https://www.vatican.va/content/en [in Ukrainian].

Sotsialni dokumenty Tserkvy: entsykliky, radiozvernennia, apostolske poslannia (1891–2015) (2020). [Social documents of the Church] Lviv: Svichado. 616 p. [in Ukrainian].

Thomas Aquinas, Summa Theologica. Retrieved from: https://www.ccel.org/ ccel/a/aquinas/summa/cache/summa [in English].

Why Just War Theory Always Matters. Retrieved from: https://www.firstthings.com/webexclusives/2024/07/why-just-war-theory-always-matters [in English].